
УДК 614.84 (477) «1930–1935»

DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Kharlamov-Hontarenko>

Mykhailo Kharlamov

Doctor of history, Professor, Professor of the department of social and humanitarian disciplines of the educational and research institute of management and public safety, National university of civil protection of Ukraine, Cherkasy, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5289-0290>

e-mail: mike1982kharlamov@gmail.com

Liudmyla Hontarenko

Candidate of Psychological Sciences, Associate professor, Associate professor of the department of social and humanitarian disciplines of the educational and research institute of management and public safety, National university of civil protection of Ukraine, Cherkasy, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6993-5494>

e-mail: lgontarenko910@gmail.com

Bibliographic Description of the Article: Kharlamov, M. & Hontarenko, L. (2025). Forest fire fighting in rural areas of the USSR in the first half of the 1930s. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 34, 55–62. (In Ukraine). doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Kharlamov-Hontarenko>

FOREST FIRE FIGHTING IN RURAL AREAS OF THE USSR IN THE FIRST HALF OF THE 1930S

Abstract. *The purpose of the study is to characterise the peculiarities of the Ukrainian population's fight against forest fires in rural regions of the Ukrainian Socialist Soviet Republic (USSR) in the first half of the fourth decade of the twentieth century.*

The scientific novelty is that for the first time in a separate scientific study, the peculiarities of the Ukrainians' fight against forest fires in the Ukrainian SSR in the first half of the 1930s are considered on the basis of previously unexplored archival materials of the state archival institutions of Ukraine (the Central State Archive of Higher Bodies of Power and Administration of Ukraine and the State Archive of Kharkiv Oblast).

Conclusions. *The article examines the problems of fire prevention and firefighting measures in Ukrainian rural regions during the period of the Stalinist totalitarian regime. The author analyses the specifics of the activities of the authorities, governmental and public institutions in the field of fire prevention and fire fighting in the forests of the Ukrainian SSR. It is found that during this period in Ukrainian rural regions there was a shortage of qualified specialists in the field of firefighting. It has been found that a fairly large proportion of fires in forests were caused by arson within the peasant resistance movement against Stalin's policy of collectivisation and dekulakisation. The peculiarities of fire prevention and extinguishing in forestry, near the routes of communication in forest areas, in particular, near the railways and highways in the Ukrainian SSR in 1930–1935 are investigated.*

Keywords: *fire fighting, fire safety, fire prevention, forestry, district land department (DLD), fire fighting equipment, fire spread, routes of communication.*

Михайло Харламов

доктор історичних наук, професор, професор кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін навчально-наукового інституту управління та безпеки населення, Національний університет цивільного захисту України, м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5289-0290>
e-mail: mike1982kharlamov@gmail.com

Людмила Гонтаренко

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін навчально-наукового інституту управління та безпеки населення, Національний університет цивільного захисту України, м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5289-0290>
e-mail: lgontarenko910@gmail.com

Бібліографічний опис статті: Харламов М., Гончаренко Л. Боротьба з пожежами в лісах у сільській місцевості УСРР у першій половині 1930-х років. *Український селянин*. 2025. Вип. 34. С. 55–62. doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Kharlamov-Hontarenko>

БОРотьБА З ПОЖЕЖАМИ В ЛІСАХ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ УСРР У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1930-Х РОКІВ

Анотація. *Мета дослідження* — дослідження особливостей протипожежної профілактики та гасіння пожеж у лісах сільських регіонів УСРР у період утвердження тоталітарного режиму (1930–1935 рр.).

Наукова новизна полягає у тому, що вперше в межах окремого наукового дослідження розглянуто особливості боротьби українців із лісовими пожежами в УСРР у першій половині 1930-х років на основі раніше не досліджених архівних матеріалів державних архівних установ України (Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та Державного архіву Харківської області).

Висновки. У статті розкрито проблеми протипожежних профілактичних заходів та заходи боротьби з пожежами в лісах в українських сільських регіонах у період утвердження сталінського тоталітарного режиму. Проаналізована специфіка діяльності органів влади, владних і громадських установ у сфері попередження пожеж та боротьби з вогнем у лісах УСРР. З'ясовано, що у вказаний період в українських сільських регіонах відчувалася нестача кваліфікованих фахівців у галузі вогнеборчої справи. З'ясовано, що достатньо велику частку пожеж у лісових масивах становили підпали як вияв селянського руху опору проти сталінської політики колективізації та розкуркулення. Досліджено особливості попередження та гасіння пожеж у лісових господарствах, біля шляхів сполучень в лісових зонах, зокрема неподалік залізниць та шосейних шляхів.

Ключові слова: гасіння пожеж, пожежна безпека, протипожежна профілактика, лісове господарство (лісгосп), окружний земельний відділ (ОЗВ), протипожежний реманент, розповсюдження пожеж, шляхи сполучень.

Постановка проблеми

Загальновідомим є факт, що попередження загорянь є найкращим засобом зменшення кількості пожеж, кількості жертв серед населення та втрати державного чи приватного майна. Гаслом Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України) є вислів «Запобігти. Врятувати. Допомогти», де на першому місці запобігання стихійним лихам та іншим небезпекам різного надзвичайного характеру. Звичайно, що в сучасних умовах, бойові дії в Україні збільшують у рази кількість пожеж, однак залишаються також актуальними і виникнення пожеж, спричинені не лише військовими операціями ворога, а і необережним поводженням з вогнєнебезпечними предметами, порушенням правил пожежної безпеки, технології виробництва тощо.

Упродовж 2024 р. в Україні було зареєстровано 101 437 пожеж, унаслідок яких загинуло 1309 осіб, а матеріальні втрати від пожеж склали 53 828 569 тис. грн. Порівняно із 2023 р, кількість пожеж збільшилася на 56,7 %, що відбулося насамперед за рахунок збільшення кількості пожеж на відкритих територіях (+ 97,4 %) та у природних екосистемах (зростання у 2,1 рази)¹. Зважаючи на це, науковий інтерес до ретроспективних проблем попередження та гасіння пожеж у лісах українських сільських регіонів є актуальним і суспільно значущим.

¹ Аналітична довідка про пожежі та їх наслідки в Україні за 11 місяців 2024 року. URL: <https://dsns.gov.ua/upload/2/2/8/5/6/0/7/analitichna-dovidka-pro-pojeji-112024.pdf>

Урахування вітчизняного історичного досвіду сприятиме покращенню сучасної системи профілактичних протипожежних заходів на селі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Певні аспекти попередження та гасіння пожеж в УСРР та в окремих її регіонах у період між двома світовими війнами фрагментарно було висвітлено у роботах А. Чечерського², Г. Кучера та Л. Усатенка³, В. Нехаєва та М. Серцова⁴, Ф. Литвякова^{5,6}, Г. Смирнова⁷, О. Пікуля, Є. Чернецького, О. Ярмоли⁸, П. Томчишина, П. Сибіги, В. Янішена, В. Ларіної⁹, О. Музиченка, Н. Бистрої, І. Мамалиги, М. Кисіль¹⁰, О. Полтанова, В. Доманського, В. Очкала, Л. Костилевої¹¹, С. Котельникова¹², А. Томіленка^{13,14}. Водночас предметнішого вивчення потребують питання, що стосуються боротьби з пожежами в українському селі у першій половині 1930-х років.

Мета статті

Метою статті є дослідження особливостей протипожежної профілактики та гасіння пожеж у лісах сільських регіонів УСРР у період утвердження тоталітарного режиму (1930–1935 рр.).

Виклад основного матеріалу

У зазначений період справа боротьби з вогнем у лісах України перебувала у підпорядкуванні різних установ та організацій. У 1930–1932 рр. боротьбою з пожежами в лісах України на республіканському рівні опікувалися органи Українського державного лісгосподарського тресту (Укрдержлісу) — лісгоспи, а у 1932–1935 рр. — органи Управління уповноваженого народного комісаріату лісового господарства СРСР при Раді народних комісарів УСРР (УУНКЛГ СРСР РНК УСРР). Окружні земельні відділи (ОЗВ) опікувалися лісовими масивами, що перебували у безпосередній юрисдикції окружних органів влади. Спеціальні підприємства, організації та науково-дослідні установи відповідали за підпорядковані їм ліси¹⁵. Вищезгадані органи та установи організовували на місцях спеціальні курси, лекції та бесіди для населення про лісове господарство та його значущість, а також з метою інформування широких мас населення про обережне поводження із вогнем та інструктування щодо ефективних заходів боротьби із вогняною стихією.

У лісових господарствах у першій половині 1930-х років створювалися спеціальні пункти спостереження за виникненням ймовірних пожеж (у монастирях та церквах на дзвіницях, на високих будівлях, високих пагорбах чи горах). У них мав був план місцевості для кращої орієнтації вогнеборців, але на практиці це не завжди реалізовувалося. Для профілактики лісових пожеж уздовж залізниць та біля пожежобезпечних ділянок створювалися протипожежні просіки. По краях лісових масивів регулярно переорювалася земля з метою непоширення ймовірних загорянь¹⁶.

- 2 Чечерський А. П'ятирічний план розвитку добровільної пожежної служби і пожежної охорони в сільському секторі Запорізького району Дніпропетровської області. З додатком таблиць, протоколів, нарад та витягів з постанов уряду. Запоріжжя, Запорізьке районне пожежне товариство імені Дзержинського. 1934. 30 с.
- 3 Кучер Г., Усатенко Л. Покорителі огня: из истории пожарной охраны Киевщины. Киев, Издание МВД УССР. 1969. 132 с.
- 4 Нехаев В., Серцов М. Огнеборцы Запорожья: очерки истории и деятельности пожарной охраны Запорожской области. Запорожье. 1997. 314 с.
- 5 Литвяков Ф. Одесса в отблесках пожаров. Одесса: Печатный дом, 2014. 384 с.
- 6 Литвяков Ф., Антипов Ю. 200 лет на линии огня. Одесса: Астропринт, 2002. 187 с.
- 7 Смирнов Г. В. Историческая хроника пожарной охраны Луганска. Луганск: Издательство «Лугань», 1996. 415 с.
- 8 Пікуль О., Чернецький Є., Ярмола О. Історія пожежної справи Білої Церкви. Біла Церква: Товариство охорони старожитностей Київщини, 1999. 192 с.
- 9 Томчишин П., Сибіга П., Янішен В., Ларіна В. Історія пожежно-рятувальної справи Хмельниччини. Хмельницький. 2015. 228 с.
- 10 У двобої з вогнем. Пожежна охорона столиці / упорядники : О. А. Музиченко, Н. О. Бистра, І. В. Мамалига, М. В. Кисіль. Київ: Альтерпрес, 2008. 240 с.
- 11 Полтанов О., Доманський В., Очкала В., Костилева Л. Історія пожежної охорони Кіровоградщини: (1841–1997). Дніпропетровськ: Дніпропетровська книжкова друкарня, 1998. 255 с.
- 12 Котельников С. Вогнеборці. Історія пожежництва на теренах сучасної України. Київ: ТОВ «Київська книжково-журнальна фабрика», 2018. 444 с.
- 13 Томіленко А. Створення та розвиток відомчої пожежної охорони Народного комісаріату земельних справ УСРР. Гуманітарний вісник. 2016. № 26 (10). С. 117–125.
- 14 Томіленко А. Створення та розвиток державної системи превентивних протипожежних заходів в Україні у другій половині 20-х–30-ті роки ХХ століття. Гуманітарний вісник. 2018. № 28 (12). С. 109–118.
- 15 Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф.Р - 1964. Оп. 1. Спр. 283. Арк. 18
- 16 ДАХО. Ф.Р - 492. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 36.

Органи місцевої влади, зокрема оружні земельні відділи разом із лісгоспами, організовували прибирання хмизу в лісах, знімання поверхневого шару ґрунту в особливо небезпечних з огляду на пожежну безпеку місцях, окопування лісових шляхів боковими ровами. Також вони організовували службу кінної вогнеборчої сторожі, яка мала стежити за пожежною безпекою «...на шляхах з великим рухом та на близьких до залізничних колій, особливо на ділянках, де у зв'язку з рельєфом місцевості, паротяги проходять з відкритими попільниками і так само в інших найнебезпечніших у пожежному відношенні місцях»¹⁷. До завдань вищезазначених органів також належало врегулювання проїздів та проходів лісовими шляхами, закриття шляхів другорядного значення та їх перенесення на місце штучно створених проти-пожежних просік; подрібнення масштабних лісових масивів на ділянки розміром 50–100 га (особливо для хвойних лісів), очищення лісосік від пожежонебезпечних матеріалів, облаштування протипожежних узлісь; обладнання штучних протипожежних водозабірників — ставків, колодязів, резервуарів, а також поліпшення в контексті протипожежної профілактики природних водоймищ біля лісів¹⁸.

Особлива увага у контексті захисту від ймовірних пожеж надавалася лісовим складам, заводам та майстерням, місцям ручного обробітку деревини, складам вогненебезпечних та вибухових речовин. Навколо них в обов'язковому порядку прорубувалися спеціальні просіки належної ширини, викорчовувалися пеньки, знімався верхній шар ґрунтового покриву та облаштовувалися протипожежні узлісся. Для цього лісництвам постачався протипожежний інвентар: сокири, лопати, відра, пили, мотузки, гаки тощо, які використовувалися та зберігалися згідно з вогнеборчими правилами та інструкціями. Особливе спостереження за лісозаготівлями та вивозом лісоматеріалів здійснювалося влітку¹⁹.

Для виконання протипожежних заходів лісгоспи повинні були у встановлені строки подавати до Укрдержлісу (з 1932 р. до УУНКЛГ СРСР РНК УСРР) обґрунтовані кошториси видатків з пояснювальними записками, а до місцевих виконавчих комітетів — проекти правил протипожежної безпеки у лісах, що згодом лягали в основу обов'язкових державних постанов. У зазначених документах визначалися дозволені строки контрольованого випалювання трави на луках та полях біля лісів; порядок виконання та час закінчення весняного та початок осіннього контрольованого випалювання на лісосіках та лісових ділянках; правила безпечного складання залишків від порубки дерев для лісозаготівників, заборона їх спалення під час засух, інструкції з облаштування захисної смуги навколо ділянок з лісозаготівлі; заборони розведення вогнищ та паління в лісах та неподалік від них. У вищезгаданих нормативних документах також зазначалися «...правила заходів обережності під час випалювання вугілля, гонки дьогтю та при інших вогняних операціях у лісі, а так само й при побічному використанні (сінокосі, випасі худоби, мисливстві, бджільництві, збиранні грибів, горіхів та ягід) обмежуючи чи зовсім забороняючи в залежності від пори року мати сірники, палити та розводити вогнища»; стягнення та штрафи за порушення правил протипожежної безпеки²⁰.

Якщо протипожежні профілактичні заходи не давали результату і пожежі таки виникали, то для боротьби безпосередньо з вогняним лихом лісгоспи, ОЗВ, адміністрації закладів та установ у межах лісових регіонів залучали як професійних вогнеборців, так і місцеве населення. Місцеве населення могло отримувати винагороду за гасіння пожеж від місцевої влади (окружних та районних відділів праці), а вогнеборці — додаткові премії до власного грошового забезпечення. Згідно з пунктом «б» статті 197 Адміністративного кодексу УСРР від 1927 р. та інструкції у справі боротьби з лісовими пожежами НКВС УСРР від 31.03.1931 р. «...Місцева адміністрація має право притягнути до негайної участі в гасінні вогню всіх громадян, що є неподалік від місця пожежі, пастухів, робітників на лісозаготівлях тощо, при цьому ж ці ж особи, за вимогою лісової адміністрації повинні виконати доручення про негайне повідомлення місцевих органів влади про надіслання робочої сили для гасіння вогню.

17 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 5. Оп. 1. Спр. 1755. Арк. 18.

18 Там само. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 1755. Арк. 19.

19 Там само. Ф. 27. Оп. 11. Спр. 2196. Арк. 45.

20 ДАХО. Ф.Р - 154. Оп. 2. Спр. 47. Арк. 31.

Кожний громадян, що спостерігає пожежу в лісі повинен повідомити про неї лісничого, помічника лісничого, об'їзника лісничого або сільську владу»²¹.

Отримавши відомості про загоряння в лісі, відповідальні представники лісгоспів негайно переміщувалися на місце виникнення стихійного лиха. Вони відповідали за загальне керівництво гасінням пожежі, а також вели облік роботи працівників, що залучалися до ліквідації осередку загоряння. Як місцеве населення, так і професійні та добровільні пожежні команди під час гасіння лісової пожежі підпорядковувалися представникам лісництва.

У випадку, якщо пожежа отримувала масштабного розповсюдження, то до гасіння залучалися сили військових частин, розташованих неподалік місця пожежі. Військові також підпорядковувалися представникам лісгоспів під час гасіння загорянь. Керівники лісових господарств повинні були терміново повідомити про пожежі, залежно від місця виникнення неконтрольованого загоряння до Укрдержлісу, до окружних земельних відділів, до місцевих виконавчих комітетів та рад, до адміністрацій установ, підприємств, навчально-дослідних закладів²². У звітах до вищевказаних органів та установ лісгоспи вказували, в якому конкретно лісництві була пожежа, з якої причини вона виникла, якого характеру набула, на яку територію розповсюдилася. Також повідомлялося скільки часу тривало гасіння пожежі та яких заходів було вжито для ліквідації стихійного лиха.

У випадку виникнення загоряння на ґрунтовому покриві землі виникає так звана «перебіжна пожежа». На сухому мохові, листві, траві, хмизові, хвої в лісі вогонь поширюється переважно за вітром, тому його гасіння першочергово здійснювалося поливанням водою сухих ділянок лісу по периметру ймовірного розповсюдження пожежі. Якщо ці заходи не приносили успіху, то по периметру розповсюдження неконтрольованого вогню здійснювали очищення ґрунту від насипаного листя, хвої та трави лінією шириною від 1 до 4 м. Могли також викопувати невеликі канави та гасити вогонь землею та мокрими гілками²³. Як зазначалося в інструкції до гасіння пожеж в лісах, «...припиняти перебіжну пожежу треба старатися, насамперед, в тій стороні, де є скупчення горючих матеріалів, хвойні молодняки або інші цінні насадження»²⁴.

Періодично перебіжні пожежі за умови їх непрофесійного гасіння або несприятливих погодних умов могли переростати у масштабні пожежі, коли окрім земляного покриву горіли дерева. У такому випадку змінювалися й правила ліквідації стихійного лиха. «При великій пожежі, коли вогонь збільшується так, що запалюються дерева, треба почати гасити його з такої відстані від лінії вогню, де б він не встиг перед закінченням цих робіт підійти до місця, на якому проведена робота по ліквідації пожежі. В цьому випадку треба користуватися існуючими просіками, річками іншими водоймами та від них почати роботу щодо ліквідації пожежі»²⁵.

Якщо ж просік було недостатньо або їх у не було у місцевості, де виникла пожежа, тоді лісгоспи та місцева влада залучали населення до прорубки спеціальних протипожежних просік, знімаючи в останніх верхній шар землі, прибираючи траву, хмиз та кущі. У таких просіках розміщували людей, залучених до гасіння пожеж (як професійних пожежних, добровольців, так і осіб, залучених згідно з трудовою повинністю). Вони мали гасити вогонь, що міг перебратися до відокремленої просікою чи ровом частини лісу. Найбільшу увагу приділяли захисту лісового молодняку, рідкісним та цінним насадженням, лісовим складам горючих та вибухонебезпечних матеріалів, скупченням хмизу та сушняку тощо²⁶.

Під час надзвичайно масштабних лісових пожеж могли розводити так звані «зустрічні пожежі». «... Для цього на деякій відстані від пожежі із сторони, від якої вогонь найбільше прямує, прорубають просіку в 4–6 метрів завширшки та на ній поки ще є час копають канаву. На краю цієї просіки або канави, що були звернені до пожежі, збирали вал сухого листя, хворосту та інших горючих речовин і коли пожежа наблизиться настільки, що рух повітря до неї не відбивається,

21 ДАХО. Ф.Р - 1964. Оп. 1. Спр. 283. Арк. 21.

22 Там само. Ф.Р - 1964. Оп. 1. Спр. 283. Арк. 22.

23 ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 1755. Арк. 25.

24 ДАХО. Ф.Р - 1964. Оп. 1. Спр. 283. Арк. 29.

25 Там само. Ф.Р - 1964. Оп. 1. Спр. 283. Арк. 30.

26 Там само. Ф.Р - 1964. Оп. 1. Спр. 283. Арк. 31.

тоді зазначений вал з горючих матеріалів по всьому периметру просіки враз запалюють. Вогонь швидко буде розпалюватися та через тягу скеровуватися до самої початкової пожежі, а коли вогонь зійдеться з вогнем, то навколо вже будуть спалені місця й для остаточної ліквідації пожежі не потребуватиметься великих зусиль»²⁷. Однак користуватися методом «зустрічного вогню» можна було лише за відсутності сильного вітру, наявності великої кількості людей для гасіння вогню та за безпосереднього керівництва представника лісового господарства.

Зазначимо, що тогочас в українських сільських регіонах відчувалася нестача кваліфікованих фахівців вогнеборчої справи. Бракувало кваліфікованих пожежних інструкторів у сільських районах, через що на ці посади могли призначати осіб без спеціалізованої освіти з вогнеборчої справи, зокрема агентів Всеукраїнського управління державного страхування при уповноваженому Народного комісаріату фінансів УСРР (Укрдержстраху)²⁸. Оскільки в сільських регіонах не вистачало професійних фахівців — вогнеборців, як вихід із ситуації, активно формувалися в сільській місцевості України добровольчі пожежні команди, сформовані зі звичайних мешканців сіл та хуторів²⁹. З метою поповнення кадрового резерву професійних пожежних у сільських регіонах України створювали спеціальні пожежно-технічні курси для підготовки фахівців-вогнеборців. Однак кількість курсів та кількість випускників, а подекуди й якість освітніх установ не відповідали потребам народного господарства³⁰.

Значну кількість пожеж у лісових масивах було зроблено шляхом підпалів. Останні були однією з форм селянського руху опору сталінській політиці колективізації та розкуркулення. Підпали складали найбільший відсоток серед усіх причин пожеж на селі³¹. Селяни, що постраждали від репресивних заходів органів міліції та НКВС УСРР, часто влаштовували підпали власного, усупільненого майна та лісів із метою завдання максимальної шкоди державі³².

У першій половині 1930-х років особлива увага приділялася профілактичним заходам та ліквідації пожеж у лісових регіонах неподалік залізниць та шосейних шляхів з огляду на їх значущість для економіки української республіки. Справами керування ліквідацією пожеж у лісах сільських регіонів УСРР біля залізниць та шосейних шляхів займалися органи Українського державного лісгосподарського тресту (Укрдержлісу) — лісгоспи, а 1932–1935 рр. — органи Управління уповноваженого народного комісаріату лісового господарства СРСР при Раді народних комісарів УСРР та Народний комісаріат шляхів сполучення УСРР (НКШС УСРР).

На вищезгадані центральні органи та їх місцеві осередки покладалися також обов'язки з профілактики пожеж на територіях біля залізничних та шосейних шляхів у сільській місцевості: «... проводити протягом усіх літніх, сухих місяців зачистку від сучків, сухостою й хворосту смуги, що межує з лісовими насадженнями; забороняти розкладати вогнища під час спеки чи засухи біля залізниць та шосе, що межують з лісами; визначати особливо пожежонебезпечні ділянки уздовж шляхів сполучення зі встановленням особливого догляду за ними; призначати спеціальну шляхову пожежну варту із обов'язком патрулювання уздовж залізничних та шосейних шляхів з метою оперативного виявлення та гасіння пожеж, особливо у літні та посушливі місяці та після проїзду потягів»³³.

На працівників залізниць також покладалися певні обов'язки із попередження загорянь у лісових смугах біля шляхів сполучення. Вони стежили за тим, щоб на димарях паротягів, що опалювалися дровами та вугіллям, були іскрозатримуючі сітки при проходженні через хвойні насадження, а також справний вогнеборчий інвентар на паротягах. Працівникам, що були у складі екіпажу паротягу, заборонялося викидати не залиті водою жужелицю і вугілля, а також чистити топки паротягів під час проходження лісових зон. Працівники установ залізниць та шосейних шляхів у разі виявлення пожежі в зоні шляхів сполучення та неможливості ліквідації її своїми силами повинні були почати локалізацію пожежі та негайно повідомити про це

27 ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 11. Спр. 2195. Арк. 11.

28 ДАХО. Ф.Р - 1574. Оп. 2. Спр. 2860. Арк. 259.

29 ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 3. Спр. 2143. Арк. 142.

30 Там само. Ф. 559. Оп. 1. Спр. 2369. Арк. 74.

31 Там само. Ф. 5. Оп. 3. Спр. 2156. Арк. 39.

32 ДАХО. Ф.Р - 845. Оп. 2. Спр. 233. Арк. 2-18.

33 Там само. Ф.Р - 1964. Оп. 1. Спр. 283. Арк. 47.

своєму керівникові, а той мав передати цю інформацію у найближчі лісгоспи, селищні, районні та окружні ради та виконкоми, а також до найближчих залізничних станцій, начальники яких мали повідомляти про стихійне лихо телеграфом усі уповноважені органи з ліквідації пожеж³⁴.

Працівники залізниць та установ шосейних шляхів для гасіння пожеж мали в своєму розпорядженні елементарний протипожежний реманент (ручні пожежні насоси з пожежними рукавами, сокири, лопати, відра, гаки, мотузки) безпосередньо у потягах, на залізничних станціях та на спеціальних зупиночних пунктах уздовж шосейних шляхів. На прохання лісгоспів місцеві органи НКШС УСРР повинні були безоплатно перевозити на місце лісових пожеж та уздовж шляхів сполучень місцеве населення, залучене до гасіння пожеж, професійні та добровольчі вогнеборчі дружини, військових, що брали участь у ліквідації загорянь, а також протипожежний реманент та пожежний транспорт, продукти харчування та питну воду для вогнеборців. За порушення правил пожежної безпеки та профілактики відповідальні особи органів НКШС УСРР притягалися до адміністративної та кримінальної відповідальності³⁵.

Висновки

Отже, в період утвердження тоталітарного режиму в УСРР у 1930–1935 рр. велику роль у профілактиці пожеж у лісах українських сільських регіонів відігравали органи Українського державного лісгосподарського тресту, а у 1932–1935 рр. — органи Управління уповноваженого народного комісаріату лісового господарства СРСР при Раді народних комісарів УСРР, а також органи Народного комісаріату шляхів сполучення УСРР. Конкретними превентивними заходами з попередження пожеж та гасінням вогню в лісах сільських регіонів УСРР займалися в основному добровільні пожежні команди, працівники лісгоспів та залізниць, місцеве населення, задіяне в межах трудової повинності. Однак, подекуди, їх діяльність ускладнювалася такими чинниками: вогнеборцям не вистачало професійної компетентності, підпали як форма селянського руху опору сталінській політиці колективізації та розкуркулення суттєво збільшували збитки від пожеж, правила пожежної безпеки не завжди виконувалися населенням та відповідальними особами, не вистачало належного фінансування. Однак, незважаючи на значні проблеми, достатньо узгоджена діяльність державних органів різних рівнів, пожежних команд, місцевого населення в УСРР у 1930–1935 рр. призводила до поступового зниження рівня «пожежності» в лісах українських регіонів.

У подальшому перспективним, на нашу думку, є наукове дослідження питань профілактики та гасіння пожеж в українських селах в роки Другої світової війни, а також у повоєнний час.

References:

1. Analychna dovidka pro pozhezhi ta yikh naslidky v Ukraini za 11 misiatsiv 2024 roku. [Analytical report on fires and their consequences in Ukraine for 11 months of 2024]. Retrieved from <https://dsns.gov.ua/upload/2/2/8/5/6/0/7/analychna-dovidka-pro-pojeji-112024.pdf> [in Ukrainian].
2. Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine.
3. Chechers'kyi, A. (1934). P'yatyrichnyy plan rozvytku dobrovil'noyi pozhezhnoyi sluzhby i pozhezhnoyi okhorony v sil's'komu sektori Zaporiz'koho rayonu Dnipropetrovs'koyi oblasti. Z dodatkom tablyts', protokoliv, narad ta vytyahiv z postanov uryadu. [Five-year plan for the development of voluntary fire service and fire protection in the rural sector of Zaporozhye district of Dnipropetrovsk region. With the addition of tables, minutes, meetings and extracts from government decrees]. Zaporizhzhya: Zaporiz'ke rayonne pozhezhne tovarystvo imeni Dzerzhyns'koho. [in Ukrainian].
4. Kotel'nykov, S. (2018). Vohnebotsi. Istoriya pozhezhnytstva na terenakh suchasnoyi Ukrayiny : Nauko-vo-populyarne vydannya. [Firefighters. History of firefighting in modern Ukraine : Popular science publication]. Kyiv : TOV «Kyiv's'ka knyzhkovo zhurnal'na fabryka». [in Ukrainian].
5. Kucher, G. & Usatenko, L. (1969). Pokoriteli ognya : iz istorii pozharney okhrany Kiyevshchiny. [Conquerors of fire : from the history of the fire department of the Kiev region]. Kyiev : Izdaniye MVD USSR. [in Russian].

34 Там само. Ф.Р - 1964. Оп. 1. Спр. 283. Арк. 49.

35 Там само. Ф.Р - 1964. Оп. 1. Спр. 283. Арк. 51

6. Litvyakov, F. (2014). *Odessa v otbleskakh pozharov*. [Odessa in the reflections of fires]. Odessa : Pechatnyy dom. [in Russian].
7. Litvyakov, F. & Antipov, Y. (2002). *200 let na linii ognya*. [200 years on the line of fire]. Odessa : Astroprint. [in Russian].
8. Muzychenko, O. & Bystra, N. & Mamalyha, V. & Kysil', M. (2008). *U dvoboyi z vohnem. Pozhezhna okhorona stolytsi*. [In a duel with fire. Fire protection of the capital]. Kyiv : Alterpress. [in Ukrainian].
9. Nekhayev, V. & Sertsov, M. (1997). *Ognebortsy Zaporozh'ya : ocherki istorii i deyatel'nosti pozharnoy okhrany Zaporozhskoy oblasti*. [Firefighters of Zaporozhye: essays on the history and activities of the fire protection of the Zaporozhye region]. Zaporozh'ye. [in Russian].
10. Pikul, O. & Chernetsky, U. & Yarmola, O. (1999). *Istoriya pozhezhnoyi spravy Biloyi Tserkvy*. [History of the fire service of Bila Tserkva]. Bila Tserkva : Tovarystvo okhorony starozhytnostey Kyivshchyny. [in Ukrainian].
11. 10. Poltanov, O. & Domansky, V. & Ochkala, V. & Kostyleva, L. (1998). *Istoriya pozhezhnoyi okhorony Kirovohradshchyny : (1841–1997)*. [History of fire protection of Kirovograd region : (1841–1997)]. Dnipropetrovs'k : Dnipropetrovs'ka knyzhkova drukarnya. [in Ukrainian].
12. Smirnov, G. (1996). *Istoricheskaya khronika pozharnoy okhrany Luganska*. [Historical chronicle of the fire brigade of Lugansk]. Lugansk : Izdatel'stvo «Lugan'». [in Russian].
13. State archive of Kharkiv region.
14. Tomchyshyn, P. & Sibiga, P. & Yanishen, V. & Larina, V. (2015). *Istoriya pozhezhno-ryatuvail'noyi spravy Khmel'nychchyny*. [History of fire and rescue affair of Khmelnytsky region]. Khmelnytsky. [in Ukrainian].
15. Tomilenko, A. (2016). *Stvorenniya ta rozvytok vidomchoyi pozhezhnoyi okhorony Narodnoho komissariatu zemel'nykh sprav USRR*. [Creation and development of departmental fire protection of the People's Commissariat of Land Affairs of the USSR]. *Humanitarnyy visnyk*. [Humanitarian Bulletin]. 26 (10), 117–125. [in Ukrainian].
16. Tomilenko, A. (2018). *Stvorenniya ta rozvytok derzhavnoyi systemy preventyvnykh protypozhezhnykh zakhodiv v Ukrayini u druhiy polovyni 20-kh–30-ti roky XX stolittya*. [Creation and development of the state system of preventive fire-fighting measures in Ukraine in the second half of the 20s–30s of the XX century]. *Humanitarnyy visnyk*. [Humanitarian Bulletin]. 28 (12), 109–118. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 21.03.2025.

Схвалено до друку / Accepted: 24.04.2025.